

M. KORCHMÁROS VALÉRIA

A HATÁROZOTTSÁG KIFEJEZŐDÉSE KLASSZIKUS LATIN SZÖVEGEKBEN

A határozottság kategóriája az utóbbi évtizedekben meglehetősen nagy érdeklődést váltott ki a nyelvészek körében, elsősorban a tipológia, a szemantika és az összevető nyelvvizsgálat ágaiban¹. Mivel azonban a határozottság legpregnansabb kifejezője, az artikulus a klasszikus latinban nem volt meg, az egész kategória tanulmányozása sem merült fel a klasszikus latin vonatkozásában, noha az újlatin nyelvek artikulusainak latin előzményeit számon tartjuk.

Csak hogy nem a névelő az egyetlen eszköz a határozottság kifejezésére! Tartalmát tekintve ez a kategória komplex viszony, amely fennáll minden beszédhelyzetben a 3 alapvető tényező: a beszélő, a hallgató és a beszéd tárgyául szolgáló valóság között: pontosabban az a viszony, amelyről a beszélő feltételezi, hogy megvan a hallgató és a beszéd tárgya közt. Ezért a határozottság bízvást tekinthető szemantikai univerzálénak. A közlés sikere szempontjából nagyon is lényeges, hogy közlendője megfogalmazásakor a beszélő számításba vegye: vajon a hallgató tudja-e pontosan azonosítani, mely valóságalelemről van szó; s bármely nyelven fogalmaz is a beszélő, kell, hogy rendelkezésére álljon a megfelelő eszközkészlet, amellyel biztosítani tudja a saját közleménye és a hallgató tudattartalma közti szükséges összhangot. Ezek az eszközök képezik a kategória formális oldalát, a „grammatikai határozottság”-ot.

(A „határozottság”-ról mint grammatikai vagy szemantikai kategóriáról szólva mindig beleértjük természetesen a „határozatlanság”-ot is, hiszen az iménti definíciónk szerinti viszony akkor is érvényesül, ha a beszélő azt tudja – és veszi számításba a szövegalkotáskor –, hogy a hallgatója meglevő információi alapján nem képes azonosítani a szóban forgó valóságalelem(ek)et.)

A grammatikai határozottságnak két szintje lehet: egyrészt a lexémaállomány-nak vannak olyan elemei, amelyekről már alapjelentésükben elválaszthatatlan a határozottság²; egyes fajták ezek közül egyetemesek³, s így természetesen a

¹ DEZSŐ LÁSZLÓ: A főnévi csoport. In: *ÁNYT VI* (1969) 25–258; E. A. MORAVCSIK: Determination. In: *Working Papers on Language Universals*. Stanford, 1969, 63–130; DEZSŐ L.: Bevezetés a mondattani tipológiába. Budapest 1972; J. KRÁMSKY: The Article and the Concept of Definiteness in Language. Mouton 1972; MIKES M.–DEZSŐ L.–VUKOVIC G.: A főnévi csoport alapkérdései. Újvidék 1972. É. STEPHANIDES: A Contrastive Study of the English and Hungarian Article. (The Hungarian–English Contrastive Linguistics Project. Working Papers 5.) 1974; J. A. HAWKINS: Definiteness and indefiniteness. A study in reference and grammaticality prediction. London 1978. Ismerteti N. BURTON-ROBERTS, in: *Language* 57 (1981) 191–196 stb.

² V. M. KORCHMÁROS: Definiteness as Semantic Content and its Realization in Grammatical Form. *Studia Uralo–Altaica* 19. (1983) 19 sköv.

³ *Universals of Language*. Ed. by H. GREENBERG. Massachusetts 1966, 21–22, 96 és passim; DEZSŐ L.: Bevezetés... 69.

latinban is megvoltak (tulajdonnevek, bizonyos névmások). De a latinban sem csak ezek voltak meg! A szemantikai határozottság minden főnévvel kifejezett fogalmi tartalom kategóriája, s számos mód nyílik arra, hogy a mondat megszerkesztésekor (a használatban) kifejezésre juttassuk, vagy akár ki is emeljük az illető fogalom aktuális pozitív vagy negatív határozottsági értékét.⁴ Nyilvánvalóan ilyenek a jelzett lexikai elemekkel alkotott szintagmatikus szerkezetek, de nem ezek az egyedüliek.

Töttössy Csaba⁵ hívta fel a figyelmet arra, hogy a klasszikus latin szerzők olykor coniunctivusba tették a vonatkozó mellékmondat állítmányát anélkül, hogy ezt bármi indokolta volna – pl. a consecutio temporum szabályai szerint. De rámutatott arra is, hogy az ilyen alárendelt tagmondatok mindig „milyen...?” kérdésre felelő minősítő jelzőiek, vagy pedig olyan alanyi, ill. tárgyi mellékmondatok, amelyek a főmondat határozatlan szemantikai tartalmú alanyát, ill. tárgyát helyettesítették, vagy fejtették ki. Ő „qualitativ coniunctivus”-nak nevezte ezeknek a mellékmondatoknak az igealakját, s úgy találta, hogy oppozíciót képeznek azokkal a következetesen indicativusos jelzői mellékmondatokkal, amelyek „melyik...?” kérdésre felelő kijelölő jelzőt fejtenek ki, illetőleg olyan alanyi mellékmondatok, amelyekre a főmondatban határozott szemantikai értékű (kitett vagy kitehető) névmás utal.

Márpedig ez azt jelenti, hogy a klasszikus latinban is volt lehetőség (és igény) arra, hogy bizonyos fogalmak szemantikailag határozott vagy határozatlan voltát kifejezésre juttassák – például az eltérő igemódok alkalmazásával.

A határozottság kifejezésének másik lehetséges eszköze a mondat elemeinek sorrendje. Gyakran találkozunk ennek a kiaknázásával az artikulus nélküli nyelvekben⁶, különösen ha az illető nyelvnek többé vagy kevésbé „szabad” a szórendje, mint pl. az oroszé⁷. A magyar nyelv igazolja, hogy kétségtelen összefüggés lehet a határozottság és a szórend közt olyan nyelvekben is, amelyek nem nélkülözik a határozottság alaki eszközeit⁸, de számolni kell a határozottság és a mondat elemeinek sorrendi összefüggésével még a kötött szórendű nyelvekben is, amint azt az angol nyelv topikalizációs szabályai bizonyítják⁹.

A latin szórend szabályait a klasszikus kor óta módszeresen tanulmányozták, hiszen különösen mobillá válik a mondat sorrendi felépítettsége, ha egy nyelvnek olyan gazdag a morfológiai rendszere, mint a latiné. A Cicero megállapításaira¹⁰ épülő vizsgálatok elsősorban a retorika, a ritmus és a szép hangzás szempontjai szerint értékelték a szórendet, de már Quintilianus óta¹¹ alapvető követelmény volt az érthetőség, a témának és a fogalmak „természetes rendjének” megfelelő mondat-

⁴ V. M. KORCHMÁROS: i. m. 50 sköv.

⁵ A latin mondattan néhány kérdése. Előadás az Ókortudományi Társaság 1971 nov. 19-i ülésén; ld. KORCHMÁROS: i. m. 56–58.

⁶ KRÁMSKY: i. m. 190–191.

⁷ DEZSŐ: Bevezetés... 85.

⁸ DEZSŐ: Bevezetés... 67 sköv.

⁹ J. FIRBAS: Non thematic Subjects in Contemporary English. TLP 1966, 239–256.

¹⁰ pl. Civero, *orat.* 44, 149–.

¹¹ Quint. *inst.* VIII 2, 22: *Nobis prima sit perspicuitas, propria verba, rectus ordo...* Ld. még 2,14, 23. IX 4, 23–26, 29.

szerkesztés¹². Végeredményül annyit állapítottak meg, hogy a latin SOV alapszórendű nyelv, ami azt jelenti, hogy a meghatározó tag általában megelőzi a meghatározottat¹³. Figyelmet érdemel azonban, hogy ennek a szabálynak az érvényesülését erősen korlátozza egy másik tendencia: míg az ige bővítményei valóban megelőzik főlérendeltjüket általában, az alany bővítményei azonban sokkal gyakrabban követik azt¹⁴. A latin szórend alapvető törvényszerűségeinek megállapítását mindenesetre megnehezíti, hogy minden szabály alól számos kivételt találunk, és mivel nem támaszkodhatunk anyanyelvi beszélők kompetenciájára ezek megítélésekor, csupán a rendelkezésünkre álló írott szöveg összefüggéseire építhetünk. A „szabályszerű”-től való eltéréseket mindenesetre sokáig kizárólag a nyomatékviszonyok megváltozásával magyarázták¹⁵.

Újabban R. T. Lakoff vitatta, hogy valóban SOV lett volna a latin nyelv alapszórendje¹⁶, J. N. Adams pedig arra mutatott rá,¹⁷ hogy a klasszikus kori szövegeket nem lehet fenntartás nélkül „a” latin szórend tipológiai minősítésének alapjául venni, s a szórendi sajátosságok ellentmondásosságát a klasszikus latin átmeneti jellegével magyarázza. A határozottság azonban egyik munkában sem merül fel a szórendet befolyásoló tényezőként.

Amikor Weil hangsúlyozta, hogy a beszédpartnereknek kell egy közös „találkozási pont”, ahonnan a beszélgetést el lehet indítani, s ez általában a mondat elején van megnevezve¹⁸, tulajdonképpen a téma-réma tagolódás egy korai megfogalmazását adta. Azóta közhely lett, hogy a téma (más terminológiával topic) a mondat szokásos indítása, ezt állapították meg a latinra is¹⁹. – A „kommunikatív dinamizmus”-t²⁰, amely nemcsak a mondat aktuális tagolódásával, hanem az elemek határozottságával is összefügg, a latin nyelvben is vizsgálta Panhuis, de csak a szokásos mondatvégi helyzetükből kimozdított igéken²¹. Tudomásom szerint azonban nem foglalkozott senki a főnévi elemeknek sem a kommunikatív dinamizmussával, sem a határozottságával, – sem a mondat élén, sem a mondat belsejében. Pedig a határozottság az egyik legfőbb kohéziós erő a szövegben, a pronominalizációnak és az elliptikus szerkezeteknek legfőbb forrása. Az ilyen tárgyú vizsgálatok azonban kizárólag az anaforikus névmásokra vonatkoztak, ezek mondatbeli elhe-

¹² HOFMANN-SZANTYR: *Lateinische Syntax und Stilistik*. München 1965, 722 sköv.; KÜHNER-STEGMANN: *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache II*, 2. Hannover 1971, 616 sköv.; J. MARTIN: *Antike Rhetorik*. München 1974, 320–328; A. SCHERER: *Handbuch der lateinischen Syntax*. Heidelberg 1975, 103. H. WEIL: *The order of words in the Ancient Languages compared with that of the Modern Languages*. Amsterdam 1978, 21 sköv.

¹³ HOFMANN-SZANTYR: i. m. 398.; I. SCHNEIDER: *Lateinische Satzlehre*. Leipzig 1970, 263.

¹⁴ BARTAL A.–MALMOSI K.: *Latin mondattan*. Budapest 1880², 218; SCHNEIDER i. h.

¹⁵ BARTAL-MALMOSI i. m. 218–221; W. VOTSCH: *Grundriss der lateinischen Sprachlehre*. Leipzig 1891, 179–180.

¹⁶ R. T. LAKOFF: *Abstract Syntax and Latin Complementation*. Cambridge/Mass. 1968, 100–101.

¹⁷ J. N. ADAMS: *A Typological Approach to Latin Word Order*. In: *Indogermanische Forschungen* 81 (1976) 70–99.

¹⁸ H. WEIL: i. m. 30.

¹⁹ A. SCHERER: i. m. 107, 218.

²⁰ J. FIRBAS: i. m. 240–241.

²¹ D. PANHUIS: *Word Order, Genre, Adstratum: The Place of the Verbs in Caesar's Topographical Excursus*. *Glotta* 59 (1981), 295–308.

lyezkedésére²², illetőleg az ellipszist pusztán az azonos igék kihagyásának eseteiben kutatták²³. Egyedül Töttössy Csaba már idézett előadása utalt arra, hogy a latin nyelv sem volt közömbös a szemantikai határozottság kategóriájának kifejezésre juttatása iránt.

A továbbiakban arra szeretnék kitérni, hogy milyen formákban valósulhat meg a határozott vagy határozatlan elem kifejeződése a latin szövegben, majd egy rövid bemutatás következik arra nézve, hogy milyen funkciójuk lehet a szövegben a szemantikailag határozott, illetőleg határozatlan elemeknek, milyen megfigyeléseket végezhetünk a szórenddel és a hangsúlyviszonyokkal való összefüggéseikre vonatkozólag.

A határozottságnak a latin szövegben való kifejeződését és szervező erejét Caesarnak Ciceróhoz írott levelein elemeztem²⁴. Az ő klasszikusan egyszerű stílusán és a *Bellum Gallicum* szövegében már elvégzett szórendelemzések eredményein²⁵ túl a kiválasztott korpusz mellett szólt a levelek természetes és közvetlen, s történetileg is meglehetősen ismert közlési helyzete, a szövegeknek kis terjedelmükkel együtt is zárt egysége. Nem statisztikailag releváns adattömeg gyűjtése volt ugyanis a céloom, hanem a határozottságot kifejező módozatok különféle típusainak regisztrálása (még ha nem is teljességre törekedve), és a kontextus minél komplexebb elemzése.

A határozottság szempontjából a főnévi értékű elemek vizsgálhatók; szemantikai határozottságuk forrásai különböző eredetűek lehetnek.

I. 1. Fakadhat a főnév szótári jelentéséből, ha az

a) absztrakt főnév (*fortunae obsecutus; nihil a me abesse longius crudelitate*);

b) tulajdonnév (*ex Furnio cognosces*).

A tulajdonnevek természetes határozottsága csak akkor juthat érvényre, ha a név jelölési értéke világos a hallgató/olvasó számára. Ezekben a levelekben a Caesar és Cicero (a „feladó” és a „címzett”) nevéhez csatlakozó értelmező (*imperator*) nyilván csak egy kötelezően (és ravaszul!) alkalmazott udvariassági formula; azoknak a birtokos névmásoknak pedig, amelyek a két másik személynév első említéséhez kapcsolódnak, elsősorban emocionális, nem pedig azonosító funkciójuk van (*Dolabella tuo; Furnium nostrum*). A *B. G.*-ban azonban nem közös ismerősökről folyik a szó, ezért ott Caesar minden személynév első előfordulásakor vagy értelmezőt, vagy jelzői mellékmondatot, vagy akár egy rövid jellemzést is kapcsol hozzá, – egyedül a saját nevét használja első említéskor mindenfajta kiegészítő determináció nélkül (I 7, 1)!²⁶

2. Gyökeredzhet a határozottság a beszédhelyzetben is: a személyes névmások épp olyan pontosan utalnak az azonosítható személyre, mint a tulajdonnevek, csak éppen aktuális jelölési értéküket az 1. és 2. személy esetén mindig – a 3. személy vonatkozásában csak ritkán – a beszédhelyzetből nyerik²⁷ (*recte auguraris de me; bene tibi cognitus sum*).

²² SCHERER: i. m. 220–221.

²³ D. PANHUIS: Gapping in Latin. *CIJ*. Vol. 75/3 (1980) 229–241.

²⁴ Cicero, *ad Att.* IX 6; IX 16; X 8.

²⁵ PANHUIS: Word Order... 295, 296.

²⁶ V. M. KORCHMÁROS: i. m. 59–61.

²⁷ KORCHMÁROS: i. m. 62.

3. A határozottság forrása leggyakrabban maga a szöveg:

- a) minden szintagmatikus vagy szintaktikai determinálás nélkül is, pusztán a szöveg tartalma alapján válik határozottá minden anaforikus főnévi névmás, vagy a szövegre utaló egyéb elem (*et illos sui; illum mitterem; ad propositum revertor*);
- b) határozottá tehetjük a főnévi értékű elemet, ha azonosító értékű szerkezettagot rendelünk alá, pl.:
 - (1) anaforikus értelmű névmási jelzőt kap (*hanc adeo habeo gratiam; ex ipsa re*);
 - (2) a szituáció által meghatározott személyt jelölő birtokos névmással bővítjük (*tuo consilio; festinationi meae*);
 - (3) birtokviszonyban egy már határozott birtokoshoz való tartozását fejezzük ki (*brevitati litterarum*);
- c) de lehet szintagmán túli mondatszerkezeti összefüggésnek is determináló hatása, így:
 - (1) mindig határozott a már feltétlenül adott alanyra utaló visszaható névmás (*ex illos sui*);
 - (2) határozottá teheti a főmondatbeli elemet a rá vonatkozó mellékmondat is – természetesen indicativusban álló igével (*neque illud me movet, quod ii, qui...*);
 - (3) a magában álló főnév elliptikus szerkesztésmódban odaértendő determinánsa is meghatározó értékű (*tanta eius humanitas, is ϕ sensus, ea in me est ϕ benevolentia*).

4. eredhet az egyes főnévi elemek határozottsága a beszélők közös tudattartalmából²⁸

- a) vagy az együtt átélt közös előzményekből, esetleg az azonos társadalmi helyzetből, neveltetésből stb. származó közös előismeretekből (*proclinator iam re; praemissis legionibus; nec causam secutus*);
- b) vagy egyszerűen a közös nyelv konvencióiból (*ad urbem praesto sis*).

(Meg kell jegyeznünk, hogy a 4/a típus igen gyakori a magánlevelezésben, és persze a társalgásban, de nagyon ritkán fordul elő elbeszélő-leíró vagy értekező prózában.)

5. Határozottnak kell tekintenünk azokat a főnévi értékű mellékneveket is, amelyek mellől a jelzős szerkezet redukciója²⁹ során egy már a szövegből/szituációból egyébként ismert jelzett szó marad el (*reliqua ex Furnio cognosces*).

Mindezek az eszközök persze egymást megerősítő kombinációkban is előfordulhatnak. Többszörösen determinált pl. a *pro iure nostrae amicitiae* szerkezet, de maga a levélíró és a címzett személye is, akiknek a természetes szituáció adta határozottságát kontextuális előzmény is erősíti, megnevezvén őket a levél kezdő mondatában.

²⁸ KORCHMÁROS: A mutató névmás tartalmi feltöltődésének forrásai. In: NéprNyud. (Acta Univ. Szeged.) XIX-XX (1975-76) 341-2.

²⁹ A terminusra vö.: JAKAB ISTVÁN: A jelzős szerkezetek redukciójának szószerkezeti vizsgálata. In.: Nyr 96 (1972) 38-50.

II. Megvannak a saját kifejező eszközei a határozatlanságnak is.

1. Határozatlanok a magukban álló köznevek, amelyek csupán a fajtát jelölik meg, s nem az egyedet (*salutem dicit; bellum inferrent; essem in itinere*);

2. Határozatlanná teszik a köznevet az olyan minőség- és mennyiségjelzők, amelyeknek nincs kijelölő értékük (*magnam capio voluptatem; in omnibus rebus*³⁰);

3. Természetesen határozatlan az összes kérdőnévmás és a legtöbb határozatlan vagy általános névmás (*quid ... magis convenit? nil accidere potest; reperies quicquam*³¹);

4. Határozatlannak tekinthetjük azokat a vonatkozó névmásokat is, amelyeknek ugyan lehet, hogy határozott az antecendensük a főmondatban, de éppen a vonatkozó mellékmondat tartalma folytán. Az utalás kölcsönössége nem feltételezi, hogy a meghatározó konstrukció egyes elemei is szükségképpen határozottak legyenek. (...*ii, qui a me dimissi sunt*,...)

(Határozottá válik viszont a vonatkozó névmás tartalma is, ha anaforikusan utal az előző szövegdarabra, vö. I. 3/a pl. *iniuriam feceris ... si non fortunae obsecutus videre ... sed meum aliquod factum condemnavisse: quod mihi gravius abs te nil accidere potest. Quod ne facias, ... peto*. Feltűnő, hogy ilyen esetben a magyar fordításban jobb elkerülni a vonatkozó mellékmondatot!)

5. Természetesen a II. 3. és 4. típushoz tartozó névmások melléknévi használatban lehetnek köznevek minőség- vagy mennyiségjelzői is, s így a 2. csoportban leírt szerkezet típusba tartoznak. Történetesen erre nem volt példa a vizsgált rövidke szövegekben, de azért ez sem ritka a latinban: pl. *nam quae tam sera moratur segnitias* (Verg. *Aen.* II 373–4).

6. Egyes főnévi értékben használt mellékneveknek is lehet határozatlan jelentésük, mint szövegünkben pl. *omnia ... videntur*. Ennek oka bizonyára az azonosítatlanul totális jelentés³⁰.

7. E levelek ugyancsak nem szolgáltattak példát, de kétségtelen a határozatlan szemantikai értéke a mennyiséget jelölő birtokos szerkezetnek – a genitivus partitivusnak –, feltéve hogy valami további eszköz nem teszi határozattá őket. Vö.: *ad hominum milia decem* (B. G. I 4,2)³².

8. Ide kell sorolnunk a dolgozat elején már tárgyalt, Töttössy által felismert „*qualitív coniunctivus*”-szal szerkesztett vonatkozó mellékmondatok főmondatbeli vonatkoztatott elemét is, vö. az 5. sz. jegyzettel.

A határozottság megítélése terén problémát jelenthet, ha a határozott és határozatlan determinációs eszközök kombinálódnak (pl.: *meum aliquid factum*). Az ilyen kifejezések ugyan a magyar nyelvben általában határozottként viselkednek az igeragozás „választóvizében”, hiba lenne azonban magyar anyanyelvi kompeten-

³⁰ É. STEPHANIDES: i. m. 32: a totalitás a relatív individuumok aktuális egyeditése és azonosítása nélkül még határozatlan marad! az *omnis, nil, nihil* féle általánosítások még csak a mennyiség megjelölésének – a kvantifikálásnak – szélső esetei.

³¹ Kivételt képez az *alter*, amely mindig két (meghatározott) dolog közül emeli ki valamelyiket, ezért 'egyik' jelentésben még határozatlan, de 'másik' jelentésben már feltétlenül határozottá válik a kontextus alapján. A magyarban következetesen határozott (tárgyas igeragozást vonzó) *egyik* névmás többi latin megfelelője az *unus* vagy az *alius* melléknév, s ezekre az I. 5/pont vonatkozik.

³² KORCHMÁROS: Definiteness ... 54–55.

ciával értékelni a latin nyelv jelenségeit, ezért a hasonló szerkezetek besorolásától inkább tekintsünk el.

Azt vizsgálva, hogy miképpen viselkednek a határozott, ill. határozatlan elemek a mondategységben, ezúttal a teljes mondatfunkciós tömböket vegyük szemügyre.³³

A feldolgozott három levelet hagyományosan 6 (IX 6), 9 (IX 16) és újra 6 (X 8) összetett mondatra tagolják. Ezek összesen 59 mondategységet tartalmaznak, amelyek közül 57-ben van állítmányi tömb. Két mondategység úgy hiányos, hogy a *videberis* igét kell beleértenünk (X 8,3). A szenvedő igealakok körülírt formáit és a *possum* infinitívussal álló kapcsolatát összetett igealaknak tekintve összesen négy névszó állítmány marad: két névmás létigével és kettő ige nélkül. A négyből csak egy határozott: *e a d e m e n i m t u m f u i t*, ez azonosítja az előző mondategységből ideértendő alanyt (*causa*). A többi *is [es]* és *ea ... est*) nem azonosít, csak besorol, ezeknek határozatlan, minősítő értelmük van, akárcsak a melléknévi *tanta*-nak, amellyel párhuzamos konstrukcióban is állanak, mégpedig a mondategység élén, erős nyomatékkal: *T a n t a e i u s h u m a n i t a s , i s s e n s u s , e a i n m e e s t b e n e v o l e n t i a*.

Az 59 mondategységben összesen 17 alany van, vagyis 42 esetben alanyhiányos a konstrukció (ez 71%)! A hiányzó alanyok természetesen mind határozottak, amelyeket az igei személyrag reprezentál; legtöbbször a beszédhelyzet tölti fel tartalommal az utalást, amely 25-ször 1., 14-szer pedig 2. személyű, míg a 3 harmadik személyű alany a kontextusból egészül ki. (Ez az arány természetesen a levélforma következménye.)

A kitett határozott alanyok közül 5 személyes névmás, mindig a mondategység élén állnak, és erős érzelmi vagy kontrasztív hangsúlyuk van. Tulajdonnév a levelek megszokott formát követő kezdőmondatban áll az alany helyén (Caesar imperator): ezek mindhárom esetben teljesen semleges, ún. nyomatéktalan mondatok, s ezekben is a határozott alany a mondat kezdőszava. Azok a köznévi alanyok azonban, amelyek határozott értékűek, követik a maguk határozatlan értelmű névmási állítmányát, és a mondategység végén állva az állítmánnyal egyenlő mértékben hangsúlyosak (3).

A kitett alanyok közül 6 határozatlan. Ebből 5 a mondategység élén áll, és gyenge vagy közepes nyomatéket élvez. Az egyetlen kivétel erős emocionális hangsúllyal a mondat utolsó előtti pozícióját foglalja el, közvetlenül az igei állítmány tömbje előtt: *q u o m i h i g r a v i u s a b s t e n i l a c c i d e r e p o t e s t*.

Már ezek az adatok is beszédesek, bár természetesen nem általánosíthatók úgy, mint egy statisztikailag releváns méretű korpusz tanulságai. A terjedelem rövidege azonban még azt is meggátolja, hogy ennek a rövidke szövegnek a többi mondatfunkciós részét is alaposan megvizsgáljuk. Pedig azután még érdemes volna a tömbök belső szerkesztettségét is megnézni: különösen izgalmas kérdéseket rejt a latinra oly jellemző hyperbaton jelensége. Csak egyetlen példa: *m a g n a m c a p i o v o l u p t a t e m*: ime: a határozatlan tárgy tömbje már az ige előtt megkezdődik, és a minősítő jelző e helyen erős hangsúlyt kap.

³³ E terminust abban az értelemben használom, ahogy DEME LÁSZLÓ definiálta, v. ö.: Szinteződés és tömdősödés az egyszerű mondatban. In.: Nyr. 90 (1966) 275–287; uő: Mondatszerkezeti sajátságok gyakoriságai vizsgálata. Budapest 1971. 58 sköv.

Hatalmas mennyiségű kutatómunkát és jóval hosszabb kifejtést igényelne, mire érdemlegesen bizonyíthatnánk: a határozottságnak a latin szórendben és hangsúlyviszonyokban is valóban volt szerepe. E kis dolgozatnak azonban nem lehet több a célja, mint amit eddig tett: az igyekezet, hogy meggyőzze a filológusokat, a latin nyelv vizsgálatában még nincs kimerítve az összes lehetőség, különösen ha a komplex szövegelemzések csak mostanában fejlődésnek indult módszereivel fogunk a dologhoz; bebizonyítani, hogy a határozottság olyan nyelvi jelenség, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni a latin nyelv vonatkozásában sem; s végül, de nem utolsóként: köszönteni az ünnepeltet.³⁴

VALÉRIA M. KORCHMÁROS

**THE EXPRESSION OF DEFINITENESS VS. INDEFINITENESS
IN CLASSICAL LATIN TEXTS**

The classical Latin language had no articles, that is why the question of definiteness/indefiniteness had not arisen in connection with it. Through the complex analysis of Caesar's letters written to Cicero the author demonstrates how to express semantic definiteness by the devices of Latin. Finally she examines the behaviour of the semantically definite or indefinite subjects and predicates in the sentence with regard to the word order and the stressing.

³⁴ A dolgozatnak egy angol változata elhangzott a 16. EIRENE konferencián, Prágában, 1982-ben. Angolul sajtó alatt az Acta Antiqua c. folyóiratban.